

SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞİMLERİN ETKİSİ ALTINDA YUGOSLAVYA'DA GENEL TARIM KOOPERATİFÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ *

Dr. Prokopije MILENKOVIC **

Çeviren :

Doç. Dr. M. Zafer ÜSKÜL

Tarıma uygulanan bütün kooperatif biçimleri gibi günümüzün tarım kooperatifi, Yugoslavya'da beş yıllık kalkınma planı süresince temel değişikliklere uğramıştır. 1948'de kurulan ilk kooperatiften şimdi çok az şey kalmıştır. Biçim benzer bile olsa kapsam büsbütün yenidir. Genel Tarım Kooperatifi marksist kooperatif kavramını belirgin bir biçimde gerçekleştirmektedir. Marksist kooperatif kavramına göre kooperatifin rolü, niteliği ve amacı içinde biçimlendiği ve geliştiği sosyo-ekonomik koşullarla belirlenir. Toplumsal ve ekonomik sınırlamaların çok güçlü olduğu bir dönemde doğan G.T.K. (1) değerli görevler almış ve rolünü iyi oynayacak biçimde örgütlenmiştir.

1950'de işçinin kendi kendini yönetiminin uygulanmasıyla ülkemizde (Yugoslavya'da) ortaya çıkan büyük sosyo-ekonomik değişimler kooperatifi yeni zorunluluklara uymağa ve, bu yüzden, kendini değiştirmeye zorlamıştır.

(*) «L'évolution de la coopération agricole générale en Yougoslavie sous l'influence des changements socio-économiques», **Revue des Etudes Coopératives**, s. 159. 1970, ss. 25-32.

(**) Yugoslavya Novi Sad Üniversitesi Profesörü.

(1) G.T.K. : Genel Tarım Kooperatifi (uzmanlaşmamış kooperatif)

Son yıllarda Ekonomik Reformun uygulamaya konulması G.T.K. ni bir kez daha ortaya çıkan değişikliklere uymak zorunda bırakmıştır. Bu zorunluluk karşısında G.T.K. önündeki iki yoldan birini seçmek durumunda kalmıştır: sosyal ve ekonomik reform yönünde yeniden örgütlenmek ve böylece özgün (originale) bir tarım örgütü tipine dönüşmek ya da kooperatif niteliğini yitirerek genel tipde bir işletme biçimine girmek. Tarım kooperatifinin tarım kesiminin sosyalist reformu içindeki yetkilerini belirleyen, Bakan Kardelj'in, 1947'de «planlı ekonomide tarım kooperatifi» başlıklı bir yazıda açıkladığı, planıdır.

Marksist düşüncede kooperatif bazan düşünüldüğü gibi bağımsız sosyo-ekonomik bir hareket değil, tanım olarak, bir Devletin ekonomik politikasının bir aracıdır. Bu düşünceye uygun olarak, G.T.K. ülkede modern tarım üretimine ulaşmayı ve kırdaki gerekli sosyalist değişimleri gerçekleştirmeyi görev almıştır.

Bu arada belirtmek gerekir ki Yugoslavya'da sosyalist Devrimin başarısı, özel mülkiyetin ulusallaştırılması ve hızlı toplumsallaştırma büyük tarım birimleri yaratmayı amaçlamamış; tersine, modern tarım tekniklerini uygulayarak eski mülklerin biçim ve boyutlarına uymak gerekmiştir. Kooperatiflerin rolü bu amacı gerçekleştirmek olmuştur. Devlet şimdi, bir dizi özel yasa çıkararak, tarım kooperatiflerinin hukuksal çerçevesini belirlemekle uğraşmaktadır. 1946 Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti Anayasası üç maddesini kooperatiflere ayırmaktadır.

1946 ve 1949'da tarım kooperatiflerinin rolünü ve niteliğini açıkça belirleyen yasalar yapılmıştır. Devlet kooperatiflere, hukuksal iktidarlar yanında, örgütlenme, finansman ve kadro alanında geniş desteğini sunmuştur. 1949 tarihli kooperatiflerle ilgili temel yasa, kooperatifleri aşağıdaki gibi tanımlayarak, Devletle kooperatif arasındaki ilişkileri belirlemektedir: «Tarım kooperatifleri, tarım üretimini arttırmak, üyelerinin yaşama düzeyini yükseltmek ve kırlarda sosyalizmi gerçekleştirmek amacıyla çalışan köylülerin içinde toplandığı ekonomik örgütlerdir. Devlet tarım kooperatifine özel bir ilgi duyar ve onu destekler, ona kolaylıklar sağlar». Kooperatiflerin karşılaştıkları büyük sorunlarla ilgilenme gibi yalnızca bir tek alanda yetkili Devlet organları öngörülmüştür: 1946'dan 1951'e kadar, Yugoslavya Halk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kooperatifler Komitesi, Halk Cumhuriyetleri Bakanlar Kurulu ve Federal Konseylerde Kooperatifler Dairesi, vb...

Bütün bunlar, çalışanların çıkarlarıyla Devletin amaçlarının uyduğu sosyalist bir ülkede kooperatif sistemiyle Devlet politikası arasında hiç bir

çelişme ve çatışmanın olamayacağı düşüncesiyle bağdaşmaktadır. Böyle olunca, Devletin kooperatiflerden yana işlemler yapışı kolayca anlaşılmaktadır. Çünkü, tanımı gereği, kooperatifler Hükümet politikasını uygulama görevini yüklenmektedir.

Tarım Kooperatifi bu koşullar içinde doğmuş ve yıllardan beri gelişmiştir. Tüketim, kredi ve üretim alanlarındaki kooperatiflerin modeline göre kurulan tarım kooperatifi, köylülerin isteklerini karşılamak ve kırlarda ilerleme aracı olmak amacıyla, tarım kesiminin genel ekonomik örgütlenmesinin temelini oluşturmak zorundaydı.

Üretimin örgütlenmesi konusunda, tarım kooperatifi iki yönde çalışmak zorunda kalmıştır: Önce modern bir üretim sistemi yaratarak kendi içinde (hayvan yetiştiriciliği, vb...) ve buna paralel olarak, tarım makinaları ve yeni üretim yolları ile teknik bilgi sağlayarak, topraklarını daha iyi işletmeleri için, köylülere yardım ederek.

Üretimin pazara yöneltilmesi konusunda tarım kooperatifinin ilk amacı eldeki üretim araçlarının en iyi biçimde kullanılmasını sağlamak olmuştur. Sonra, ürünlerin toplanmasını ve tüketim merkezlerine götürülmesini sağlamak zorunda kalmıştır.

Son olarak, özgül olarak kırsal ekonomik örgüt olma niteliğiyle, tarım kooperatifi değişik etkinliklerin düzenlenmesi ve eşgüdümü rolünü üzerine almıştır: Kırsal zenaat, kültürel yaşam, ilk yardım ve mediko-sosyal eylem.

Böylece, 1945'den 1950'ye kadar, tarım kooperatifi çok sayıda ve değişik işlerle uğraşmıştır. Ne yazık ki o zamanın ekonomik ve sosyal koşulları görevini tam olarak yerine getirmesine engel olmuştur. Bunun nedenleri şunlardır:

— G.T.K. aslında köylülerin gereksiniminden çok sosyalist toplumun bir amacından doğmuştur. Gerçekten, tarım kooperatifi aracılığıyla sosyalist sistem köylülerin, besin ürünleri arzını arttırıcı ve böylece şehirlerin gereksinimini karşılayıcı biçimde, modern üretim sürecine girmelerine yardım etmeyi amaçlıyordu. Fakat, sosyalist Devletin olanakları, köylülerin kullanımına vermek üzere kooperatifleri modern makina ve materyallerle donatmağa yeterli değildi. Bu yüzden köylüler tarım kooperatiflerine katılmakta özel bir yarar görmemiştir.

— Köylülerin tarım kooperatifinde toplanması için önemli olan ikinci koşul da gerçekleşmemiştir: Çiftçilerin ürünlerinin bir bölümünü satabilecek-

leri bir serbest pazarın varlığı. Gerçekten o dönemde, bizde (Yugoslavya'da), geleneksel dağıtım kanallarının yerini alan iâşe vesikası esasî üzerine kurulu bir dağıtım sistemi vardır. Bu sistem tahıl, et, yün, vb... gibi «temel» tarım ürünlerini kapsamaktaydı ve bunların tek bir kurumca zorunlu olarak satın alınması ekonomik politikanın etkili bir aracı olmaktadır. Fakat, köylüler ürünlerini serbestçe pazarda satamadıklarından üretimi arttırmada yarar görmemekteydiler. Ayrıca, zorunlu satın alma sistemine paralel olarak, ekonomik politikanın başka bir aracı olan «fiyatların blokajı» mekanizması kurulmuştu. Bu mekanizmanın aslı şudur: Devlete verdikleri ürünler karşısında köylülere 6500 dinar'a kadar değerinde endüstri ürünleri satın almağa yarayan vesika verilmesi. Bu usul endüstri ürünlerinin kıtlığıyla savunulmaktaydı ama köylüleri toplanmağa ve ürünlerini arttırmağa itmemiştir.

Görülüyorki G.T.K. köylülerin isteklerini yada ekonomik gereksinimlerini karşılamak için doğmamıştır ve kır dünyasına, üretimini arttırmada ve yaşam düzeyini yükseltmede, yardımcı olamamıştır. Bu dönemde, köylülerin ekonominin hizmetinde gerçek işçiler olarak değil fakat biçimsel kooperatifçi olarak davranmaları olağandır.

Köylülerin birleşmeleri ve kooperatiflerin onlara destek olması için gerekli koşullar oluşmamıştır. Öte yandan, Partinin ve Devet organlarının çabaları kooperatiflerin ekonomi alanında geçerli bir biçimde örgütlenmelerine yardım etmeğe ve böylece Sosyalist toplumun umutlarını gerçekleştirmeğe yetersiz kalmaktaydı. Niyetlerle olanaklar arasındaki fark çok büyüktü. Bu kooperatif tipi gerçek değerini ancak yeni ekonomik koşullarda gösterebilecektir.

Gerçekten, G.T.K. özgün bir ekonomik örgütlenme biçimi olarak değerini ancak 1954 yılı başlarında, işçinin yönetime katılması döneminde gösterebilmiştir. Yeni koşulların özünü anlayabilmek için bu örgüt biçiminin gelişmesinde çok önemli etkisi olan bir kaç ögeyi sıralamak gerekir.

İşçinin kendi kendini yönetimi (autogestion)nin uygulanması, ekonominin (Yugoslav ekonomisi) bütünü'nün değişikliğine uğraması (yerinden yönetimin yaygınlaşması ve serbest pazar kurulması) ölçüsünde, kooperatiflerin işleyişini önemli ölçüde değiştirmiştir. Aynı anda, köylülerde kooperatiflere karşı ilgi uyanmıştır.

Devletleştirilmiş bir ekonomide eski tip tarım kooperatifi olan T.Ü.K. (1) kolhoz örneğine göre kurulmuştu ve ekonominin kollektivist örgütlenişine

---

(1) T.Ü.K.: Tarımsal Üretim Kooperatifi (C.A.P.: Coopérative Agricole de Production)

daha uygundu, G.T.K. ne göre daha iyi gelişebilirdi. Tarımın kollektifleştirilmesiyle yükümlü olan ve bu nedenle kooperatiflerle ilgili temel Yasadan yararlanan T.Ü.K. Devletçe ve Parti organlarıncı desteklenmiştir. Devlet karşısında ayrıcalıklı bir durumu olduğundan bu kooperatif tipi kredi, iş bulma ve işçilere daha iyi yaşam koşulları sağlama alanlarında başarılı sonuçlar almağa yetenekli görülmekteydi. Fakat, serbest pazarın kurumasıyla gizli zayıflıkları ortaya çıkmış ve kaybolmaya mahkûm olmuştur. Önemini yavaş yavaş yitirmiş ve kır dünyasının toplumsallaştırılmasına temel taşı olarak görülmemeğe başlanmıştır.

1950'den sonra, G.T.K. T.Ü.K.nin yerini almıştır. Ekonomi Bakanınca toplanan ve Mareşal Tito'nun başkanlık ettiği meşhur «Eylül Görüşmesi»nde G.T.K.nin gelişmesinin temelleri atılmıştır. İki yıl sonra, 1957'de bir Federal Halk Meclisi kararı tarımımızın (Yugoslav tarımı) gelişimini yönetecek amaç ve yöntemleri saptamış ve itici rolü G.T.K. ne vermiştir.

Bu kooperatif tipi, üretimin büyük ölçüde artırılması ve tarım kesiminde sosyal ilişkilerin değişimi yoluyla köylerde sosyalist dönüşümü gerçekleştirmeğe en yatkın tip olarak görülmüştür. G.T.K.nin bu iki amacı üretim araçlarının ve yöntemlerinin modernleştirilmesi sonucu gerçekleştirilebilecekti. Fakat, küçük ve orta üretim birimleri (5 hektardan az) büyük tarım birimlerinin yardımı olmaksızın tarımın modernleştirilmesine katılamamaktaydılar ve bu yüzden modern üretimin dışında kalma tehlikesi içindeydiler. Bu yüzden ki büyük alanların («kombina»), tarım işletmelerinin ve kooperatiflerin tarım kesiminin modernleştirilmesi görevini birlikte yüklenmelerine karar verilmiştir.

Bu kararı, G.T.K.ne geniş kolaylıklar sağlanması izlemiştir. Üç-dört yıldır var olan (1955'den önce) üretimin pazara yöneltmesi ve ürünlerin stokajı monopolü yanında, G.T.K. nitelikte işçi seçimi yapma, toprak ve araç satın almak için sınırsız kredi alma hakkına sahip olmuştur. Bunlar dışında başka haklar da tanınmıştır: araçlanma için para yardımı yapma, bazı ürünlere (süt, et, vb...) prim verme, ayrı parseller ve özel toprakların satın alınmasında öncelik hakları ve son olarak tam bir otofinansman özgürlüğü.. Bütün bu öğeler G.T.K.nin canlı bir ekonomik örgüt olarak kısa zamanda güçlenmesini sağlamıştır. Böylece, bütün olarak Devlet tarafından yönetilen ve denetlenen ekonomik örgütlerden durumları kooperatifsel kendi kendini yönetim biçimine giren tam özerk birimler doğmuştur.

G.T.K.nin özelliği, doğrudan doğruya köylülerin içinden çıkan bir ortaklık örgütü olarak üretim işçisinin özgül bir gruplaşma biçimi olmasıdır.

Fazladan, köylerde Devletin ekonomik politikasını uygulamaya koymakta ve köylülere yaşam düzeylerini gerçekten yükseltme olanağını sağlamaktadır. G.T.K.nde görünüşte ayrı fakat aslında paralel olan, ulusal topluluk ile köylü dünyasının çıkarları uyuşmaktadır. Ulusal topluluk köylülerin modern üretim yoluna girmelerine uğraşmakta ve buna, ekonomik sosyalizm içinde, birlikler aracılığıyla ulaşmayı düşünmektedir. Fakat bu yolla köylü dünyası ve tarım kesimi kendilerine özgü olan ayırdedici niteliklerinden çok şey yitireceklerdir. Köylü artık bağımsız bir üretici olarak görülmemekte, modern üretim sistemine katılmaktadır. Kendi yönünden köylü daha çok üretmeğe ve varlığının koşullarını iyileştirmeğe kararlıdır. Yalnız kalmasının eski durumunu korumasını güçleştireceğine ve küçük işletmesinin varlığının gruplaşabilme yeteneğine bağlı olduğuna inanmaktadır. Bu durum onu doğal olarak kooperatif sisteme girmeğe götürür.

Kooperatifçilik (coopération) (1), tarım işletmesi içinde kollektif çalışmanın özel bir biçimi olarak görünmektedir. Şöyle bir tanım yapılabilir: «Kooperatifçilik»; sosyalist işletmelerle tek tek üreticiler arasında, teknik araçlar ve modern çalışma yöntemleri ile teknolojik usulün uygulanması temeline dayanan, içinde genişletilmiş bir sosyazmin biçimlerinin gerçekleştiği ve üretimde yeni ilişkilerin kurulduğu, işbirliğinin bir biçimidir.

Sosyalist üretim süreci içinde taraflardan herbirinin yeri ve rolü nedir? Kooperatif teknik araçları, makina ve gereçleri, ekim yapmak ve verimi arttırmak için gerekli ürün ve materyali (tohum, gübre vb...) ve bazı özel hizmetleri sağlamaktadır. Kendi yönünden köylü belli başlı üretim aracı olan toprağını, bazı araçları ve bütün çalışma gücünü ortaya koymaktadır. Modern mekanik araçlar gerektiren bütün işleri kooperatif üzerine almaktadır: Toprağın sürülmesi, ekim, hasat, ot ayıklama.. Köylü ilkel gereçlerle elle yapılabilen bütün işleri yapmaktadır.

Bu şekilde, toprak hukuksal olarak köylünün mülkiyetinde kalırken ortak çalışma öz olarak sosyalist bir biçime dönüşmektedir. Kooperatif üyesi köylülere verilen kârın dağıtımının hesaplanmasında toprak temel alınmaktadır. Öte yandan, kooperatifin üretim sürecine katılması, kendisinin verdiği ile köylülerden aldığı mal ve hizmetler arasındaki farkla değerlendirilmektedir. Bu sistemde köylü hiç bir öz varlığını işleme koymamaktadır. Kaynaklarının

---

(1) Kooperatifçilik (coopération) deyimini **örgüt** için kullanılmamakta, fakat yalnızca köylüleri yeni bir üretim biçiminde toplayan bağın **biçimli** için kullanılmaktadır.

tümünü ya kişisel işlerinde ya da tüketiminde, yani yaşam düzeyini yükseltmede kullanabilmektedir. Böylece tarım kooperatifi, çalışmayı teşvik ederek ve ölçülü maddi ve mali araçlarla üretimin arttırılmasını sağlayarak, tarıma çok iyi uyan bir ekonomik örgüt olarak görünmektedir. Onun sayesinde, kırsal yapı derinlemesine değişebilmiştir: Tarım mülkiyeti kavramı zayıflarken kırlarda yaşam düzeyini yükselten köylü iktidarı varlığını ortaya koymaktadır.

Bu güne dek kırlarımızda (Yugoslavya'da) yapılan kooperatif deneyi seçilen yolun iyi olduğunu göstermektedir. Yugoslav tarımının en çok ilerlediği bölgelerde (Vojvodin, Slavoie, vb...) kooperatiflerle işbirliği yapmayan köylü mülkiyeti yoktur. Bu formül 1957-1969 yılları arasında bazı temel ürünlerin yıllık üretimini iki kattan daha fazlaya ulaştırmıştır. 1955'de Stapar köyünde G.T.K. hektar başına 73 Qx mısır üretimine ulaşmıştır. Köylülerce kooperatif biçiminde işletilmeyen topraklarda üretim ancak hektarda 48 Qx olurken Sombor G.T.K.i hektarda 63 Qx ürün elde etmiştir. Bazı üyeler hektarda 85 Qx, 90 Qx ve hatta 100 Qx ürün elde etmeyi başarmışlardır. 1967'de 5000 hektarlık buğday tarlasında kooperatifler arasında yapılan bir yarışmada verim hektar başına 47,6 Qx e ulaşmıştır. Stapar'da en yüksek verim bir kooperatifçi çiftçi tarafından alınmıştır: 67,8 Qx.

1965'den beri tarım ve kooperatif reformu sonucu ortaya çıkan yeni ekonomik koşullar ekonomi ve özellikle G.T.K üzerinde olumlu etki yapmıştır. G.T.K., 1954'den 1965'e kadar, kırlarda sosyalist değişimi sağlamak amacıyla kullanılan bir desteğe dayanarak (üretimi pazara yöneltme monopollü, kredi ve primler, vb...) yöntemlerini geliştirmiştir. 1965 reformuyla bütün ekonomi benzer koşullar altında yerini almış, niteliği ne olursa olsun her üretim birimi kendine özgü araçları ve işletmeyi kullanmaya zorlanmıştır. Kârlı sonuç verimliliğin temel kuralı olarak görülmeğe başlanmıştır. Kâr etmemenin yaptırımyısa zarar eden birimin yok olmasıdır.

Ana çizgileriyle G.T.K. ne gerçek bir işletme ne de basit bir köylü birliği olan özgün (originale) bir örgüttür. Mal sahibi olan fakat topraklarını işletmek için kooperatiflerdeki modern üretim araçlarına gereksinme duyan köylüler gibi anlaşmalı olarak çalıştırılan işçiler de kooperatifin üyesidir. Fakat son reformdan sonra G.T.K. yeniden bazı yollar arasında seçim yapma durumunda kalmıştır. Eğer yeni yasaların izin verdiği üzere işletme biçimine dönüşmekte somut yarar görürse, köylülerle olan ilişkilerinden vazgeçmek ve işletmelerde var olan geleneksel ilişkileri yeniden yaratmak durumunda kalacaktır. Burada söz konusu olan doğrudan doğruya kooperatif

kavramıdır. Kooperatifin yok olmasıysse tek başına varlığını sürdürmekten yoksun çiftçileri yeni bir birlikte üretim örgütü biçimi bulmağa gerekli olarak sürükleyecektir. Kanımızca iki çözüm de doyurucu değildir. Kooperatifle köylülerin çıkarlarını bağdaştıracak üçüncü bir yolun bulunması gerektiğini düşünüyoruz.

Bizce yeni kooperatif uzmanlaşmış bir çok üretim birimi temeline dayanarak örgütlenmelidir. Böylece herkesin çalışması daha homojen ve sorumluluklar çok daha iyi belirlenmiş olacaktır. Her birim kendi üretim araçlarına, teknisyenlerine, işçi ve yönetsel personeline sahip olacaktır.

Aynı zamanda, işlerini merkezî kooperatif servisleriyle doğrudan doğruya yürütme hakkına sahip olmalıdır. Böylece tanımlanan birim kendi öz malî varlığına sahip olabilir ve, bir işletme gibi, öteki tarımsal üretim birimleriyle andlaşmalar yapabilir. Birim içinde taraflar -ücretli işçilerle köylüler- özellikle elde edilen kaynakların ne yapılacağını kararlaştırma konusunda aynı haklara sahip olacaktır. Şimdiye kadar rolü önemsenmemiş olan köylü kooperatif yönetimine katılma olanağını bulacak ve tarımsal modernleşmenin temel güçlerinden biri durumuna gelecektir. Fazladan, kooperatifçi durumu kökünden değişecektir: Tarlalarının maliki olarak köylü kooperatife geçici olarak bağlı kalmayacak fakat uyumlu bir üretim planına tam üye olarak katılacaktır.

Böyle bir örgüt, üretim sürecinin bütünüyle uyumlu ve devamlı bir biçime girdiği sürece, tarıma belirli ekonomik yararlar sağlayacaktır.